

YUNAN İŞGALİNDEN SONRA İZMİR'DE "EMVÂL-İ METRÛKE" VE "FUZÛLÎ İŞGAL" SORUNU

Araş. Gör. KEMAL ARI

Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda (30 Ağustos 1922) düşman ordusuna kesin darbeyi indirerek "asli unsurlarını" inanılmayacak kadar az bir zamanda imha eden Mustafa Kemal Paşa, ordularına ilk hedef olarak Akdeniz'i göstermişti. İstilâcı Yunan ordusunun Anadolu bozkırlarındaki kesin çözülüşünün arkasından kent, kasaba, köy ayırımı yapmadan yakıp-yıkma eylemi sürerken, daha birkaç gün öncesine kadar, Yunan askerlerinin Anadolu'ya çıkışlarını "İsa'nın Dirilişi" olarak yorumlayan Anadolu Rumları¹, artık, binbir hayal dolu serüvenlerinin sona erdiğini anlayıp, "müstevlî" orduların ardısına Ege kıyılarına doğru sel gibi akmışlar, olası bir Türk intikamından korkup, adalara ve Yunanistan'a sığınma yollarını aramışlardı. Sonuçta, Anadolu Rumlarının büyük kısmı Yunan askerleriyle birlikte ihanet ettikleri topraklardan çekip gitmiş, kalanlar da Lozan'da, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli "Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması"² uyarınca², 1924 yılı başlarında zorunlu olarak göç ettirilmişlerdi.

Anadolu Rumlarının birdenbire Anadolu'yu terk edişleri, o zamana değin akıllara pek gelmemiş yeni toplumsal, sosyal, kültürel sorunları da

¹ Bkz. Dido Sotiriyu, *Benden Selâm Söyle Anadolu'ya*, (Çev. A.Tokatlı), İstanbul, 1986. s.135; Venizelos İzmir'in işgali üzerine İzmir Rumlarına şöyle sesleniyordu: "Yunanlı kardeşler! Nihayet tanrısal istek yerini bulmuştur" Bkz. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi yay., İstanbul, 1974, s.200.

² Söz konusu metin, Lozan Barış Konferansı'nda, Dr.Nansen tarafından savaş sonrası durumla ilgili olarak hazırlanan rapora dayanılarak oluşturulmuştur. Raporun ve tarafların düşüncelerinin ayrıntıları için bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. S.L, Meray), C.I, T.I, K.I, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969. s.117 ve d; olayın diplomatik gelişimi için bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk Yunan Mübadelesi Sorunu", *ATASE III —Türk-Yunan İlişkileri—*, Gn.Kur. yay., Ankara, 1986. ss.241-257; sözleşme protokolü gereğince, İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele hükümleri dışında bırakılmıştı. Anlaşmanın tam metni için bkz. *Lozan Barış...*, C.I, K.T, T.II, ss. 17-22; İsmail Soysal, *-Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983. ss.177-183.

beraberinde getirdi³. Bu yoğun kaçışla birlikte, Rumlardan artakalan ve “*emvâl-i metrûke*” denilen terk edilmiş mallar; yani ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe ve paraca kıymetli her türlü taşınabilir mal, Türkiye’nin genelini, özellikle de İzmir ve çevresini ilgilendiren ve sonu gelmez tartışmalara, ilgisizliğe, suistimale, yolsuzluğa ve yanlış uygulamalara neden olan; varlığı ve etkisiyle, toplumsal yaşamdaki dengelerin bozulmasında rol oynayan önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Sorunun ana çizgileri ve bu sorunun İzmir ve çevresi için ayrı bir önem taşıyışının nedenleri şunlardır:

Lozan’da imzalanan sözleşme ve protokol kararları gereğince, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallar Yunanistan’dan gelecek mübadil Türklerin, Türklerin bıraktığı terk edilmiş mallar da, Yunanistan’dan kaçan ve gidecek olan Rumların ellerinde bulundurdıkları tasarruf belgelerine göre, kolay ve hızlı yerleştirilebilmeleri için el altında hazır bir kaynak olarak görülmüştü. Cemiyet-i Akvâmca seçilen ve başında üç bağımsız üyenin bulunduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun bir görevi de, mübadele işlerini yürütürken, malların tasfiyesi işini üstlenmek ve bu malların sayı ve niteliğini, mübadele edilecek göçmenler için göz önünde tutmaktı. Gerçi bu malların tasarrufu hükûmetlerin elinde bulunuyordu; ama, işin daha başından beri düşünülen şey, mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerinde, üretici duruma getirilmelerinde bu mal-mülkten yararlanmaktı.

Ne var ki, iki tarafta da gelişmeler istenilen biçimde ve yönde olmadı. Yunanistan’a kaçan yaklaşık bir milyon Anadolu Rumunun gerek barınma, gerek sağlık, yiyecek v.b. alanlarda yarattığı izdiham, Anadolu yenilgisinden dolayı Yunan polislerinin, eşkiyasının, hatta halkının baskısına ve kıyımına uğrayan Türklerin içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırırken⁴, Türkiye’de yaşanan anî ve yoğun demografik değişim, toplumsal, sosyo-ekonomik alanlarda yeni bunalımlar yarattı. Bu anî ve yoğun demografik değişimden en çok etkilenen kent ise, İzmir olmuştur.

³ Bu sorunlara kısmen değinen hoş bir çalışma için bkz. Mahmut H.Şakiroğlu, “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, *Ord.Prof.Dr. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, TTK yay., Ankara, 1985. ss.227-238; soruna konusu açısından bakan önemli bir demografik çalışma için bkz. Cevat Geray, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.III/4 (Aralık 1970). ss.29-32.

⁴ Bu baskılar Türkiye’de geniş ve etkin bir kamuoyu yaratmıştır. Olay uzun süre Türk basınında ele alınırken; değişik mitinglerde protesto edilmiş, Türk dışişleri gerekli

Zafer sonrasında İzmir, iç ve dış göçler nedeniyle, tam bir göçmen ve mülteci kenti durumuna gelmişti. Yakın zamana değin bir ticaret ve üretici kenti oluşu, verimli topraklara sahip bulunuşu, özellikle de, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallardan bir pay alabilme heyecanı, İzmir'e yönelik yoğun bir göç kampanyasını başlatmıştır. Bu göçler iç ve dış dinamiklerden kaynaklanmaktaydı.

Yunan istilâsının sona ermesinden bu yana, yurt sınırları ötesinde şiddetlenen Yunan baskı ve zulmünden kaçan adalar ve Makedonya Türkleri için İzmir, Anadolu'ya kaçışın ve kurtuluşun ilk ve en önemli basamağı durumundaydı. Bu nedenle, Anadolu'da yenilip, arkalarında kabarık bir Rum kitlesiyle Yunanistan'a sığınan bozgun ordularının ve onların yarattığı baskı gruplarının oralardaki Türklere yönelik baskı ve vahşetleri sonucu, mübadele edilinceye değin pek çok Türk, bu baskı ve zulümden kurtulmak için Türkiye'ye iltica etmişti. Bunların büyük kısmının hareket yönü ise, İzmir'di.

İçteki sorun ise, yine savaş sonrasında gün ışığına çıkmış değişik etkenlerden kaynaklanıyordu. Yunan işgali ve Türk-Yunan Savaşı Anadolu'da, geçim kaynakları kurumuş büyük gruplar yaratmıştı. Bir kaynak eserinde belirtildiği gibi, "ardarda gelen olaylar yüzünden, mülkleri harap olan vatandaşlar ordu ile birlikte Akdeniz'e (Ege) yürümüş, tahribattan korunmuş yerlere iltica etmişlerdi"⁵. Yine, daha savaş yıllarında, işgal edilmiş bölgelerin Müslüman halkı, zoraki göç ettirme ve baskıdan kaçma⁶ gibi nedenlerle iç bölgelere doğru göç etmişken şimdi, söz konusu kitlelere katılarak, eski yurt ve ocaklarına geri dönüyorlardı; ama, bunların büyük kısmı memleketlerine geldiklerinde evini-ocağını yakılıp-yıkılmış, kullanılamayacak derecede tahrip edilmiş buluyor, böylece onlar da, Yunan baskısından kaçan mülteciler, malı-mülkü harap olmuş, geçim kaynakları kurumuş, bir ge-

diplomatik girişimlerde bulunmuş, Yunan Hükûmeti'nin konuya ilgisiz kalması üzerine, TBMM'nde "mukabele-bi-misti" görüşü oluşmuş, bunu Başvekil İsmet Paşa güçlükle önleyebilmişti. İsmet Paşa'nın meclisteki uzun yanıtı için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.I, C.III, Ankara, t.y., ss. 330-332; konuya ayrıntılarıyla şurada değinilmiştir: Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1988. ss. 75-79; ayrıca bkz. Tülin Sümer, "Türkleri Makedonya'dan Göçe Mecbur Eden Yunan Zulümleri", *BTTD*, sayı: 15 (1986). ss.49-53.

⁵ *İskân Tarihçesi*, Hamit mat., İstanbul, 1932. s.12.

⁶ "...yerlerini yurtlarını bırakarak göç etmek mecburiyetinde kalanların ilk hamlede 80 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir". Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C.XXXVII/148 (1973). s.488.

çim kapısı bulma umuduna düşmüş, bu nedenle de Türk ordusunun ardısıra Ege kıyılarına doğru ikinci bir ordu gibi yürümüş *felâketzedeler* gibi İzmir'de, Rumlardan artakalan terk edilmiş mallara talip oluyorlardı. Üstelik İzmir'de, İzmir yangınından zarar gören, malı-mülkü kaçan Yunan askerlerinin ve Rumların hedefi olmuş kabarık bir *hârikzede* (yangından zarar gören) ve felâketzede grup zaten vardı. Bunlara bir de söz konusu gruplar eklenince, kentin zaten çökmüş, iyice kurumuş sosyo-ekonomik kaynakları ve alt yapısı iyice zorlanmış, "...felâketzedelerin taraf taraf vuku bulan ilticaları, bu yerlerdeki kesâfeti işbâ haline getirmişti"⁷. Öyle ki, İzmir'e dışardan gelen bu insanların sayısı, İzmir'in gerçek nüfusunu, sürekli ve yoğunluğu zaman zaman değişen demografik dalgalanmalarla, bir-iki kat aşarak, gerçekten çok yüksek seviyelere ulaşıyordu⁸. Üstelik şimdi Yunanistan'dan gelecek mübadil göçmenlerin 32.000'e yakını İzmir ve çevresine yerleştirilecekti⁹. Bütün bu gruplar yetmiyormuş gibi bir de, yurdunda ocağında geçinemeyen doğu vilâyetleri göçmenlerinin, başta İzmir olmak üzere bütün Ege kıyılarını doldurmaya başladıkları görülüyordu. Bu korkunç yığılma sonucu sosyo-ekonomik dengeler bozulmuş; beslenme, sağlık, barınma, işsizlik v.b. sorunların boyutları genişlemiş, kentin dört yanını dilenciler sarmış¹⁰; kısaca İzmir, tam anlamıyla bir buhranın içine sürüklenivermişti.

Bütün bu insanlar, Yunanistan'a kaçan Rumlardan artakalan terk edilmiş mallardan bir ev, bir dükkân, mağaza ya da bağ, bahçe ele geçirecek, savaş yıllarının oluşturduğu yaralarını sarmayı umuyorlardı. Oysa İzmir'deki terk edilmiş mallar, bu talebin yarısını bile karşılayabilecek sayıda ve nitelikte değildi. Haziran 1924'te kendisini ziyarete gelen bir gaze-

⁷ *İskân Tarihçesi...*, s.12.

⁸ Sürekli ve anî demografik dalgalanmalar, söz konusu grupların sayısının ne kadar olduğunu kestirmeyi zorlaştırıyor. Bir İzmir gazetesi, 1924 yılı sonunda eski Aydın vilâyeti sınırları içinde 200.000'i aşkın, İzmir'de de 20.000 iskân olunmamış felâketzede olduğunu belirtiyor. (*Ahenk*, 1 Ekim 1924); bir resmî yayın da, 1926 yılında İzmir'de 1931 mülteci, 3773 harikzede olduğunu belirtirken (*İzmir Vilâyeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927. İskân İşleri Böl.), bir başka kaynak, 1931 yılına kadar İzmir'de iskân faaliyetini gösterir bir tabloda, 24.240 mülteci veriyor (*İstatistik Yıllığı -1931-1932-*, İzmir, 1933. s.88); M.Şevki de bir yazısında: "...İzmir'e yanan yerler ahalisinden 20.000 aile iltica etti" diyor (Adı geçen gazeteci-Bundan sonra: a.g.g., 19 Mart 1924); değişik tarihlere ait bu sayılar, sadece bir fikir edinmeye yetiyor.

⁹ *D.İ.E. İstatistik Yıllığı*, C.III/(1930), Ankara, 1930. s.100'de bu sayı 31.867 olarak gösteriliyor.

¹⁰ Mübadil göçmenlerden dilencilik yapan bulunmadığına dair hükümetin beyanatu: *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Haziran 1924.

te muhabirine, “*emvâl-i metrûke*” işleriyle sorumlu olan Maliye Vekâleti Memuru Hasan Fehmi Bey, Rumlardan 10.678 hane, 2.173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1.600 hane, 2.821 dükkân ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmişti¹¹. -Ahenk’in başyazarı Mehmet Şevki eleştirse de, Mübadele İmar ve İskân Vekillliği yapmış olan Refet Bey (Canitez) in İzmir için verdiği 10.600 “*emvâl-i metrûke*”si, resmî bir ağızdan söylenmiş bu rakamları doğrulamaktadır¹².

13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulunca-ya kadar¹³, göçmenlerin yerleştirilmesi, üretici duruma getirilmesi işiyle, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlı İskân Müdüriyeti uğraşmış, “*emvâl-i metrûke*” işlerini de Maliye Vekâleti yürütmüştü; söz konusu müdüriyet ve vekâletin bu işlerin altından kalkmadığı, üstelik mübadil göçmenlerin gelmesiyle sorunların daha da artacağı düşüncesiyle, söz konusu tarihte Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, “*emvâl-i metrûke*” işleriyle uğraşma görevi de, bu vekâlete bırakılmıştı¹⁴.

İzmir’deki terk edilmiş evlerin 4.000 tanesine İzmir yangınından zarar görmüş İzmirli hârikzede yerleştirilmiş¹⁵; taşınır türden malların ilgili olanları “*cihet-i askeriyye*” verilmiş, geri kalan kısmı da Maliye Vekâleti’nce ya ilgili makamlara ilân yolu ile verilmiş ya da açık artırma yolu ile satılmıştı¹⁶. Geri kalan diğer evler, dükkânlar, mağazalar, bahçeler, tarlalar, bağlar, kısaca bütün terk edilmiş mallar; felâketzedeler, mülteciler, hârikze-

¹¹ *Anadolu*, 18 Haziran 1924.

¹² 1924 yılı sonlarında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti’nin başarısızlığı TBMM’nde ileri sürülürken, vekil Refet Bey’in verdiği yanıtaki rakamlar için bkz. *TBMM Zabut Ceridesi*, C.IX, D.II, İ.II, Ankara, 1975. s.61; ayrıca bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ekim 1924; *Ahenk*’in başyazarı Mehmet Şevki de, “*Hesap Verirken*” başlıklı yazısında bu rakamları eleştirmiş, Refet Bey’in verdiği rakamları “*perakende*” ve belki de Aydın vilâyetine ait olduğunu söylemişti (*Ahenk*, 30 Ekim 1924); daha önceki bir yazısında da, İzmir’deki “*metrûk*” evlerin 8.000’i geçmediğini, bunların ise, ancak 3.000 tanesinin mübadeleye tâbi Rumlara ait olduğunu belirtmişti (*A.g.e.*, 31 Mart 1924); Vekâletin ilk vekili Mustafa Necati’nin 24 Mart 1924’te verdiği rakamlar da Hasan Fehmi Bey’i doğruluyor (*TBMM Zabut Ceridesi*, D.II, İ.II, C.VII/I, Ankara, 1968. s.1044).

¹³ Bkz. *Düstur*, C.V, III. tertip, Ankara, 1969. s.146.

¹⁴ *A.g.e.*, ss.165-167.

¹⁵ *TBMM Zabut Ceridesi*, s.1044.

¹⁶ “...Menemen’de, *emvâl-i metrûkeden mevcut tahminen 234 kıyye pamuk kozası 31 Temmuz’dan 31 Ağustos tarihine kadar müzayede vaz’olunduğu...talihlerin İzmir Tasfiye Komisyonu’na müracaatları ilân olunmaktadır*”. *Ahenk*, 23 Ağustos 1923.

deler ve hatta devlet memurları, subaylar (*zâbitan*), evi olmayan emekli-vasıfsız kişiler, bu işten ticarî kazanç uman bazı açık göz simsarlar, kendi evi varken kaçıp giden Rum komşusunun evini de ele geçirerek ek bir ev sahibi olmak isteyen kişilerce, sanki bir yağma malı gibi hiçbir kural, talimatname tanımadan işgal edilivermiş; zaman zaman da, evlerin kapısı penceresi sökülerek, ev tamiri için kullanılmıştı.

Gerçekten de Maliye Vekâleti'nin izlediği tutarsız politika "*emvâl-i metrûke*" evlerinin "*heder*" olmasını engelleyemedi. Böylece bu mallar, sanki pay-paçak olmayı bekleyen bir "*orta mali*" durumuna sürükleniverdi.

Ortada duran ve gittikçe harap olan bu servetin kurtarılması için bazı girişimlerde de bulunuldu. Kurtuluştan sonra İzmir'de bütün kaza, köy ve nahiyelerden çağrılan 70'ten fazla delege toplanarak, İzmir'in genel sorunlarını görüşmüş, bu görüşmelerde en uzun tartışmalara "*emvâl-i metrûke*" sorunu neden olmuştu. O zamanlar terk edilmiş malların ne olacağı, bunlar hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı henüz bilinmiyordu. Kongreye katılan Haydar Rüştü Bey¹⁷, Türk Sesi'ndeki bir yazısında, hiçbir "*muamelelinin*" bu derece hırpalanmadığını söyler¹⁸. Eleştirilen şey, kaybolup giden ulusal çıkarlar, bu ilgisizlikten bozulmaya başlayan genel ahlâk endişesiydi. Konuşmacılar yana yıkıla düşüncelerini söylemiş, sonunda "*emvâl-i metrûke*"ye ilişkin incelemede bulunmak üzere bir encümen oluşturulmuş, söz konusu encümen iki gün gibi kısa bir çalışma sonrasında 20-30 maddelik bir muhtıra hazırlamıştı. Muhtırada, milyonlarca lira değerinde olan "*metrûk*" evlerin, eşyanın, bahçe ve bağların ne suretle idare edilmesi lâzım geldiği ayrıntılarıyla gösterilmiş, o zamana değin, "*metrûkeler hakkında tatbik edilen usullerin sakıncaları, ... masraflı cihetleri*" birer birer anlatılmıştı. Haydar Rüştü'nün belirttiği gibi, "*Heyet-i Umumiye, nazar-ı dikkati celbe saik olur, idaresizlik sellerine kapılıp, heder girdabına doğru alabildiğine giden bu emvâlin zıyanına bir sedd-i mümanaat çeker ümidiyle, mezkûr muhtırayı kendine mal etmiş ve Ankara'ya göndermiş idi. Fakat bu hayırlı teşebbüsten bir netice almak şöyle dursun, bilakis tatbik edilen fena usuller dolayısıyla, hem bu emvâl yüzde doksan derecesinde heder olup gitti, hem de halk ahlâk ve memleket iktisadiyat itibarıyla, telâfisi gayr-ı kâbil zararlara dûçâr oldu*"¹⁹.

Haydar Rüştü bu yakınmalarında çok haklıydı; çünkü taşınmaz "*emvâl-i metrûke*"nin tahribatı gerçekten içler acısı derecedeydi. İşgal güçleri ve

¹⁷ *Anadolu ve Duygu* gazetelerinin sahibi ve başyazarı.

¹⁸ *Türk Sesi*, 1 şubat 1924.

¹⁹ *A.g.e.*, aynı sayı

Rumlar Anadolu'dan çekilirken, "emvâl-i metrûke"yi kendilerinden sonrakilere için bir işe yaramasın düşüncesiyle tahrip edebildikleri ölçüde etmişlerdi. Bundan sonra ise yerli halkın, kendilerine yapılan onca eziyet ve acıyla, doğal bir kinin eseri olarak "gâvur malı" deyip, "emvâl-i metrûke"yi tahribi görülüyordu. Bununla da kalınmıyor, "emvâl-i metrûke" evlerinin kapıları, pencereleri, kiremitleri, taban ve tavanları sökülüyor, işe yarar kısımları çalınıyor, zaman zaman da hayvan ahır ve depo olarak kullanılıyordu. *Ahenk*'te bir okuyucu mektubunda belirtildiği gibi, "bazı tamiratla birkaç muhacirin barınabileceği bu evlerin bu yolla mahvedilmekte olması son derece şâyân-ı esefi"²⁰. Bağ ve bahçelerin durumu ise, evlerden pek farklı değildi. Rumların gidişiyle geriye, küçümsenemez nicelikte ve nitelikte üzüm, zeytin, incir ve tütün bağ ve bahçeleri kalmış; nevar ki, tıpkı evlerde olduğu gibi, bağ ve bahçelerin önemli bir kısmı ya bakımsız kalmış ya da tahrip edilmişti. Böylesine denetimsiz bir ortamda ekip-biçmeye hazır bir arazinin aniden ortaya çıkışı pekçok kişide yeni ve büyük hevesler uyandırmış, "...bağcılığı bilen ve bilmeyen herkes, bu bağ ve bahçeyi işgal edip üretime soyunmuştu"²¹. Bir süre sonra hükümetten kiralananlar da, Saruhan Mebusu Reşat Bey'in yakındığı gibi, "lâyıkıyla tamir edilememişler"²² di. Reşat Bey'in üzerinde durduğu biçimiyle, geçmiş yıllarda Saruhan ve İzmir vilâyetlerinin en mühim ve başlıca ürünü, çekirdeksiz üzümdü; bu nedenle o, "erbâb-ı ihtisas ve ticaretin" sözlerine dayanarak, bu bağların bakımsızlığı yüzünden bugün (1924) üretimin düştüğünü, bu durumun memleket için 27-30 milyon lira kadar senelik zarar getirdiğini söylüyordu²³. Zeytin ağaçlarının "akîbeti" ise daha kötüydü; "emvâl-i metrûke"den olan zeytin ağaçları, ağacın kıymetini bilmeyen kişilerce "mahrûkat" (yakacak olarak kullanma) yüzünden kesiliyor, böylece, aşağı-yukarı otuz yılda yetişen onca ağaç, bir anda yok oluveriyordu. Bu nedenle Reşat Bey, böylesine gelir getiren "varidatın" yok olup gitmekten öte, vilâyetin bu gelirden mahrum kalacağını söylüyordu²⁴.

Savaş sonrası karmaşada, terk edilmiş evlerin bir çırpıda işgal ediliverişi, gelecekte büyük tartışmalara neden olan "fuzûlî işgal" sorununu yarat-

²⁰ *Ahenk*, 23 Eylül 1923.

²¹ *Türk Sesi*, 15 Ekim 1923.

²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968. s.1048.

²³ *A.g.e.* s.1048.

²⁴ *A.g.e.* s.1048, bu tür sorunlardan başka, hava koşullarının kötü gitmesinin etkisiyle de, 1923, 1924 yıllarında, tarımsal üretimde belirgin bir gerileme görüldü. Bkz. K.Arı, *a.g.e.* s.21-22; tarımsal artış, 1924'ten sonra hızla arttı. Bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçin de Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, ss.57-58.

tu. Burada dikkati çeken şey, “işgal” sözcüğünden çok, işgal eyleminin “fuzûlî” oluşuydu. “Fuzûlî işgal” diye kastedilen şey neydi? Hangi durumlarda bir terk edilmiş eve yerleşmek “fuzûlî” sayılıyordu? Daha açık bir deyimle, ne biçimde, kimler ve ne halde bulunanlar tarafından gerçekleştirilen işgallere “fuzûlî” denilebilirdi?

Resmî makamlar, konuya kesin bir açıklık getirecek yaklaşımı sergilemiyor, evlerin ve diğer malların yağmalanmasının önüne geçecek kararlılığı oluşturamıyorlardı. *Ahenk*'in yazarlarından Ali Rıza, “Benim Fikrim” başlığıyla yayınlanan yazısında, “evlere ne türlü girilmiş olursa olsun fuzûlî işgal” sayıyor, kavramı tam olarak kestirememiş ve netleştirememiş olmaksızın da haklı olarak yakınıyordu²⁵. Aslında bu belirsizlik, bir bocalamanın eseri idi. Kimine göre bazı açığözlerin bir ihtiyaçları yokken evlere yerleşmeleri, kimine göre de kanunlara aykırı olarak yapılan her türlü işgal “fuzûlî” idi. M.N.imzasıyla *Ahenk*'te yayınlanan “Fuzûlî İşgaller” isimli yazıda yazar, bunun sırf İzmirlilere “isnâdedilen” gürültü olduğunu ve İzmir’de savaştan zarar görmüş pekçok İzmir’li kardeşin “usulüne tevfikân” bir eve yerleştiğini söylüyor ve: “Memleketin mağdur ve kadim aileleri elbette bu kadar felâket gördükten sonra, felâketlerin faili olanlar tarafından terk edilen yerlere hem meskensizlik sebebiyle yerleşmek ve oturmak hakkını muhafaza ederler.. ve edeceklerdir. Onlar evlere zevk ve saltanat için değil,... ihtiyaca medar olsun diye, usulüne tevfikân girmişlerdir. Ve hatta bu meselede o kadar âlî-cenâbe hareket etmişlerdir ki, târif olunamaz. Bugün... şurada burada kireçten yapılmış harap kümeslere benzeyen evlerin içinde oturan İzmirlilerin fakir kısmı, istedikleri anda yahlara, evlere, köşklere girip oturabilirlerdi. Fakat böyle bir şeye lüzum görmemişler ve o metrûk evleri yangından kurtarıp İzmir’e hicret etmeye mecbur kalan felâketleri kendileri ninkinden daha şedîd bulunan kardeşlere terk eylemişlerdir” diyerek²⁶, fuzûlî işgallerin İzmirli tarafından yapılmadığını, yapılan işgallerin fuzûlî olmadığını ileri sürüyordu. Oysa, yazarın bu derece iyi niyetine karşın İzmir’de pekçok açığöz simsarin, hiç de ihtiyacı yokken bir ev, bir dükkân ya da bir mağaza işgal edip, bunları bir gelir sağlamak amacıyla kiraya vermeleri de yadsınmayacak bir gerçek olarak ortada duruyordu. Nitekim Mehmet Şevki, “Cüretkâr Canbazlar” isimli yazısında buna değinerek: “Takdir-i şayan nefret bir veba-yı ahlakî olduğunu bilemeyiz izaha hacet var mı?” diyerek dile getiriyordu²⁷. Bu durum genellikle şöyle ortaya çıkıyordu: İz-

²⁵ *Ahenk*, 17 Ağustos 1923.

²⁶ *A.g.e.*, aynı sayı.

²⁷ *A.g.e.*, 14 Ekim 1923.

mirli ya da İzmir dışından bir adam İzmir'de kendisini korunmaya muhtaç gösteriyor, binbir kapı çalıyor, sonunda hükûmetin "müsamahakâr" davranışıyla, pek az bir kira ücreti karşılığında bir eve yerleşiyor, çoğu zaman yine hükûmetin gevşek davranışı yüzünden bu kirayı bile ödemiyor, ya da çok az bir kısmını ödüyor, "yed'i emanetinde" olan bir evi birkaç ay oturduktan sonra, sanki kendi öz evi, öz malymış gibi o zaman için yüksek bir rakam olan birkaç yüz lira karşılığında başka birisine kiraya veriyordu²⁸. Bu da pek haklı olarak resmî makamları rahatsız eden dedikodulara neden oluyordu. Mehmet Şevki: "Bu gasıblık ve serkeşane bir hareket değil de nedir? Bundan daha elim bir cürm-ü ahlâkî olur mu? Kimin malı kime veriliyor? Ve kim kimin malını bir bedel mukabilince bir diğerine devrediyor?" diye sorular yöneltiyor, ayrıca, İzmir'deki gürültünün çoğu zaman bu "dalavereci yağma-girlerden" kaynaklandığını belirttikten sonra, sözlerini: "İnsan bu cüretkâr canbazların faaliyetini duydukça:

*Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın gider ayak,
Yarın bakarsınız söner, bugün çatırdayan ocak,*

.....
*İtiştirin, tıkaştırın, kapış kapış, çanak çanak,
Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştaha sizin,
Doyuncaya, tıksırncaya, patlayıncaya kadar yiyin!*

deyip de, izhâr-ı hiddet ve infîâl eylemekten men-i nefis edemiyor ves-selâm" diyerek, *Tevfik Fikret*'in pek ünlü "Hân-ı Yağma" şiirine atıfta bulunarak bitiriyordu²⁹.

Emvâl-i Metrûke işleriyle uğraşan Maliye Vekâleti nakil araçları, maddenler, hayvan ve tarım ürünleri gibi benzeri malları, tasfiye komisyonları aracılığıyla, açık artırma yolu ile sattırmaya başladı. Bu malların ne miktarda, ne cins oldukları, komisyonun gazetelere verdikleri îlanlar aracılığıyla açık artırmaya katılmak isteyen kişilere duyurulmaktaydı³⁰.

²⁸ Bu gibi açığözlerin de etkisiyle, zaten varolan ev buhranı daha da arttı; özellikle ev kiraları çok astronomik rakamlara ulaştı. 1924 yılı ortalarında, üç dört odalı evlerin yıllık kirası 800-1000 liraya (A.g.e., 25 Haziran 1924), bir odadan ibaret harap hanelerin de 300-400 liraya kadar yükselmişti (A.g.e., 24 Haziran 1924); oysa ufak bir memurun aylık maaşı ancak 30-50 lira kadardı (A.g.e., aynı sayı).

²⁹ A.g.e., 14 Ekim 1923.

³⁰ Örneğin: "...Menemen'de, emvâl-i metrûkeden mevcut tahminen 234 kıyye pamuk kozası 31 Temmuz'dan 31 Ağustos tarihine kadar müzayedeye vâz'olunduğu...talihlerin İzmir Tasfiye Komisyonu'na müracaatları ilân olunmaktadır". *Ahenk*, 23 Ağustos 1923.

Sağlıklı bir iskân politikası, sıkı bir denetim ve uygulanabilir bir plân içinde gerçekleştirilebilecekken³¹, izlenen günlük politikalar sık sık kamuoyunu dalgalandırıyordu. Bunun en belirgin örneği, Maliye Vekâleti'nin devlet memurları ve zabıtların (subaylar) oturdukları evler dışındaki bütün "metrûk" evlerin "tahliye edilip" açık artırmaya konulacağını, diğerleri için de bir kira bedeli belirleneceğini açıklamasıyla³² görüldü. Bu durum, kamuoyunda daha önceden oluşmuş olan, hangi evlerin "fuzûlî" sayılması gerektiği yolundaki belirsizliği güçlü biçimde gündeme yeniden getirdi. Uygulamaları ve birbirine pek uymayan açıklamalarıyla vekâlet, bu işin üzerinde pek ciddî ve kararlı durmuyormuş, sorunu kendi kafasında bile net olarak biçimlendirememiş gibi bir izlenim uyandırıyor. "Karilerimizin Şikâyeti" köşesinde, Ali Rıza Ahenk'te, kendisinin tanık olduğu bir olayı şöyle anlatıyordu:

"Fuzûlî evler tahliye edilecekti. Bunu gazetelerde gördüğüm zaman pek memnun oldum. Artık dedim, hükümetten ruhsat almadan, usulüne tevfikan metrûk hanelere yerleşmeyen saygısızlar işgal ettikleri hanelerden çıkarılacak ve haneler muhtaçların istirahatlerine tahsis olunacak..."

Cidden fikrim bununla meşguldü. Bir sokaktan caddeye iniyordum. Pek iyi tanıdığım kadim İzmirlilerden birinin evinin kapısında elinde kâğıt kalemle bir efendi gördüm. Kapının aralığındaki hanımdan izahat istiyor ve kâğıda kaydediyordu. Merak ettim, işi anlamak istedim. Ev hakkında izahat alıyor. Kaç nüfus ikâmet ettiğini ve eve ne surette girildiğini falan filan tahkik ediyormuş. Düşündüm ve mutlak dedim, bu tahkikat fuzûlî işgallerin ref'i meselesiyle alâkadardır.

Düşündüm ve dedim ki, bizim mahallelerde heyet-i ihtiyariye var.. polis teşkilâtı var... Teşkilât, varoğlu var... Heyet-i ihtiyariyenin, polisin, iskân ile alâkadar devairin, emvâl-i metrûkenin, acaba birer defteri de yok mu?

Bunlar bittabi olmayınca, memlekette oturanların her daireye karşı hüviyeti meçhul demektir. Ne kadar acı bir iltizamsızlık!.. Şimdi böyle tahlillerle fuzûlî işgaller değil keşfolunacak öyle mi? Bu-

³¹ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kanalizasyon Plânına Olan İhtiyaç", *I.Ü.İktisat Fakültesi Mec.*, 1/4 (Ekim 1948-Temmuz 1949) ss.204-223.

³² *İskân Tarihçesi*, ss.103-104.

*na hayret etmemek kabil değil.. Ve şuna hükmeyledim ki, intizam yoktur ve intizamsızlık içinde hakkın tezahürü mümkün değildir*³³.

Yoğunlaşan tepki karşısında Maliye Vekâleti, terk edilmiş mallardan yalnız iskân mıntukaları dışında kalanların açık artırma yolu ile satılacağını açıkladı³⁴. Üstelik bu kez, felâketzedelerin evlerden çıkartılmaları mübadillerin yerleştirilmeleri için yeterli gelmezse, devlet memurlarının ve subayların da evlerden çıkarılacakları belirtiliyordu. Bu nedenle, bir emvâl-i metrûke evine yerleşmiş olan Bergama Eytam Müdürü Ali Bey ve arkadaşları işgal ettikleri evlerden çıkarılmamaları için Maliye Vekâleti'ne gönderdikleri dilekçe üzerine vekâlet, Bergama Mal Müdürlüğü'ne dilekçenin yanıtını göndermiş, memur ailelerinin yerleştiği evlerin açık artırma yolu ile satılmasının ertelenmesini istemişti³⁵. Görülüyor ki, tutarsız politikaların uzantısı, bu derece ayrıntılara kadar ulaşabiliyordu. Bu örnekte görülen tutarsızlık, kamuoyunda yoğun biçimde eleştirilmiştir. Bu durumu Mehmet Şevki: "*Maliye Vekâleti dört yıllık müddet-i mücadeleden sonra halkın, hususiyile Garbi Anadolu halkının ve amale, sanatkâr gibi en mühim sınıfların bu gün ne elim bir vaziyette olduğunu ve mübadele suretiyle gelecek halkın sık maişetle bu vaziyeti ne dereceye kadar vahimleştireceğini tetkik etmediği anlaşılıyor ki, tetkik etseydi, metrûk evlerin fûrûhtundan ziyade, geleceklere ve mevcut düşmüşlere can, kuvvet, hayat verebilmeye yaramasını düşünür ve fûrûht yerine, bu emvâlin nafi olarak, sûret-i taksimini araştırırdı. Belli ki Maliye Vekâleti bir şey düşünüyor... Bu düşünüş, hazineye para girsin, yarın ne olursa olsun demektir*" diyerek³⁶, vekâletin uygulamalarını "*paracanhlık*" olarak değerlendirmekteydi.

Burada üzerinde durulacak nokta, "*emvâl-i metrûke*"nin kimin eline, kimlerin eline geçeceği idi. Mehmet Şevki: "*... emvâl-i milletin eline, yani cansızların, felâketzedelerin, gelecek kardeşlerin eline geçerse, bu bir amel-i hayat ve bir vasıta-yı refah olabilir. Ve olduktan sonra, hazinenin varidatı, tam mütezayit bir surette devam edip gider*" diyordu³⁷. Gelecek göçmenlerde, felâketzede ve mülteciler gibi elinde ne para, ne de iş vardı. Memleketin genel ve ortak mutluluğu, refahı, bunların etkin bir üretici olmalarıyla mümkündü. Aslında bütün sorunların ve işin odak noktası da burada ortaya çıkıyordu. Bu nedenle Mehmet Şevki: "*Eğer hükûmet satılacak emlâktan toplanacak para-*

³³ *Ahenk*, 19 Ağustos 1923.

³⁴ *A.g.e.*, 12 Ağustos 1923.

³⁵ *Türk Sesi*, 16 Ağustos 1923.

³⁶ *Ahenk*, 6 Ağustos 1923.

³⁷ *A.g.e.*, aynı sayı.

bir eve gereksinimi olan aileler arasında eşit davranılmadığı görüşü, bir anda kamuoyunu sardı. Bu konuda Mehmet Şevki şöyle demektedir:

“Vekâlet bir taraftan memurin ve zabitanın ve harikzadeganın iskân olundukları haneleri müzayededen hariç tutma kararını verir ve icra ederken ne hakla yersiz yurtsuz olan muhtaç bir zavallının ve mütekaidin yahut bir şehit ailesinin iskân olduğu evi müzayedeye çıkarmak suretiyle kiraya vermeye kalkar?”

Bu ne demektir?

.....

Neden ve niçin bu müsavatsızlık iltizam olunuyor? Burada asıl ihtiyaç telâkki olunuyorsa, bir mütekaidin ihtiyacıyla, bir memurun ihtiyacı arasındaki fark kolayca tezahür eder. Zaten fark aşıkardır. Sonra, memurin ve mütekaidin sınıflarına dahil bulunmayan halk arasında nice muhtaç insanlar var. Bunlar neden şefkat ve merhametin icabatından istifade edemezler?”⁴⁴.

Bu kargaşalı ortam büyük bir ev buhranı, bu ev buhranı ise, başını sokacak bir tek gözlü oda bile bulamayan sorunlu insanlar yarattı. M.Şevki'ye göre, mesken ve mağaza buhranının başlangıcı, metrûk hanelerin ve mağazaların “müzayedeye” konduğu gündü. O güne kadar ev sahiplerinin hemen çoğunluğu, durumun ortaya koyduğu fırsatlardan yararlanmayı “kuvvetle” görüyorlardı. “Emvâl-i metrûke”nin geriye alınması onları fazla kira istemeye alıştırmış, bir süre sonra kirası üç-dört yüz lira olan bir hane- nin kirası açık artırma ile birkaç misli artmış, sonunda ev buhranı da artmıştı⁴⁵. Bir yandan “Süknâ Kanunu” lağvedilmiş, bir yandan Maliye Vekâleti mal sahiplerini tedirgin etmişti⁴⁶. Böylece sıkıntılar gittikçe artıyor, açığa çıkıyordu. Bütün İzmirliiler yarınlarnını nerede, nasıl geçireceklerini bilmeden yaşıyorlardı. Bu nedenle Ahenk: “Belki bir akşam sofrasında yemek yerken kapınız çalınıyor, karşınızda bir polis, bir memur dikiliyor, ve evinizden çıkacağınızı söylüyor. O gece böyle geçer, ya derdinizi dinletir ya da dinletemezsiniz. Bu defa her gün başınızdadır. Her hemşehri her zaman bu gibi kazalara uğramak tehlikesindedir. Düşününüz, böyle bir şekilde rahat olur mu? Kalp istirahatıyla yaşanır mı?” diye yazarak⁴⁷, sürekli halkın bir tedirginlik içinde bulunduğu- nu aktarıyordu.

⁴⁴ A.g.e., 2 Aralık 1923.

⁴⁵ A.g.e., 21 Eylül 1923.

⁴⁶ A.g.e., 10 Ekim 1923.

⁴⁷ A.g.e., 23 Ekim 1923.

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti 13 Ekim 1923'te kuruldu, 8 Kasım 1923'te çıkarılan "*Mübadele İmar ve İskân Kanunu*" ile de "*emvâl-i metrûke*" işi ile uğraşma işi bu vekâlete bırakıldı⁴⁸. Vekâlete vekil olarak da Mustafa Necati getirildi. Vekâlet, iskân edilecekler arasında felâketzedeler ve harikzedeler de sayılmasına karşın, "*mübadil göçmenler*" ve onlardan sonra da "*mülteciler*" sorunu daha "*müstacel*" gördüğünden, işgal altında bulunan Rum "*emvâl-i metrûkesi*"ne ilk önce, mübadil göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla, görevi devraldığı Maliye Vekâleti'nin esnek ve kararsız politikasının aksine, felâketzedeleri ve harikzedeleri işgal ettikleri evlerden atmada daha etkin davrandı. Nevar ki, mübadil göçmenler ve mültecilerin bir an önce iskân edilmeleri "*müstacel*" olarak değerlendirilirken, memurların ve subayların ise, devlet eliyle yerleştirilmelerinin gerekli olduğunun belirtilmesi, kamuoyunda, halkın sınıflara ayrıldığı biçiminde yorumlandı⁴⁹. Bütün bu olan bitenler ise, felâketzedeler ve harikzedeler arasında karmaşa, telâş ve tepkiye neden oldu. İzmir'de kurulmuş olan *Harikzedeler Birliği*⁵⁰ ile *Anadolu Harikzedegani Teavün Cemiyeti* mitingler düzenleyerek tepki gösterdiler. M.Şevki çarpıklığı şöyle açıklıyordu:

*"Mesele gayet sarîh ve basit değil mi? Yorgi Mehmet'i soyuyor, emvâlini gasp ediyor ve nihayet yakıyor. Mehmet'i meskensiz, mevasız bırakıp kaçıyor; sonra Yorgi'nin terk ettiği emvâlden Mehmet'e hiçbir hisse düşmüyor. Veya Mehmet'e hiçbir şey verilmiyor. Hatta Mehmet'e Yorgi'nin evinde bedel-i icar ile oturabilmek hakkı bile verilmiyor. Gerçi bu zor zamanlarda, Ermeni emvâl-i metrûkesinin zarar görenlerin en muhtaçlarına, teminat mukabilinde tevzî hakkında bir kanun çıkarıldı. Bilemeyiz, sekizbuçuk Ermeni'nin terkettiği sekizbuçuk kuruluştuk emvâlin hangi zarar gören Mehmet'in yarasını kapamaya yarayacak? Bizde halkın ne kadar sabır, mütevekkil ve faziletkâr olduğunu anlamak için, bu kadar zarar gördükten sonra hükûmetten bir şey istememesi delil olarak gösterilebilir"*⁵¹.

TBMM'nde de, benzeri tartışmalar ve eleştiriler görüldü. Örneğin Saruhan Mebusu Abidin Bey meclis kürsüsünden: "*Ne mecburiyeti vardı ki, memalik-i müstahlasada hükûmet, memurin süknaşı işini üzerine alsın, oraya gönderdiği bir memur için, mutlaka ve mutlaka bir ev tedarik etsin o evi tedarik*

⁴⁸ *Düstur*, C.V, III. tertip, Ankara, 1969. ss.165-167.

⁴⁹ Örneğin M.Şevki'nin "*Siyasiyat*" isimli yazısı *A.g.e.*, 8 Kasım 1923.

⁵⁰ Cemiyetin nizamnamesi için bkz. *A.g.e.*, 10 Ağustos 1923.

⁵¹ *A.g.e.*, 16 Mayıs 1924.

ederken harikzedeyi, müstahsili, her şeyi sokağa atsın" diye konuşarak⁵², vekâleti eleştirmekteydi.

Bu eleştirilerden ve tepkilerden bir sonuç alınmadı. Alınan ve uygulanan kararlar, tıkanmış bürokrasi onları korktukları sefalete doğru hızla sürükledi. Kamuoyunda bu gidişin kötü sonuçları hakkında ciddî uyarılar yapılırken, onlar da kendi aralarında bir toplantı yaptılar, iskân hakları ile haneden çıkarılmaları olayını görüştüler. Bu olan-biteni kendilerine "*reva*" görmeyip, Dahiliye, Adliye, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne birer "*telgrafname*" çekerek, "*tahliye*" uygulanmasının derhal durdurulmasını ve yüz binlerce felâketzedenin bir an önce iskânını istediler. Söz konusu telgraflarda, kendilerini iskân olunmadıkları takdirde, sokaklarda ve harabelerde mahvolma tehlikesini ileri sürerek, hiç olmazsa kendilerine göç edebilecekleri bir yer gösterilmesini "*temenni*" ettiler. Aynı toplantıda vardıkları bir sonuç da, kendilerinin haklarını savunabilecek etkin bir cemiyetin kurulmasıydı⁵³. Harikzede ve felâketzedelerin bu aşamadan sonra üzerinde durdukları şey, kendilerine uygulanan davranışın, *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'na aykırı olduğu olmuştur.

Bütün bu çabalar bir sonuç vermedi. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, felâketzede ve harikzedelerin çılgınlıklarına, binbir türlü olanaksızlıklar yüzünden kulak tıkamak zorunda kaldı. "*Emvâl-i metrûke*"yi, mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerini ve üretici duruma getirilmelerini daha "*müstacef*" gördüğünden, bu amacı gerçekleştirecek kaynakların en büyüğü saydı. Adam kayırma, rüşvet, yolsuzluk ve saptayamama gibi nedenlerin yol açtığı pek çok istisna olmakla birlikte, felâketzedeler, işgal ettikleri evlerden çıkarıldılar. "*Fuzûlî işgal*" sorunu, böylesine dramatik bir sonuçla çözülebilmişken, "*emvâl-i metrûke*" sorunu, mübadele göçmenlerinin gelişile birlikte, değişik boyutlar kazanarak, yeni bir evreye girmiş oldu.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, İ.II, C.IX, Ankara, 1975. s.89.

⁵³ A.g.e., 25 Haziran 1924.